

DEEL 1: praktijkvoorbeeld

Recreanten in het Noorderveld nabij Norg. Het Noorderveld was onderdeel van een omvangrijke en langdurige landinrichting in Drenthe.

OVER DE ARTIKELENREEKS 'PARTICIPATIELANDSCHAPPEN'

'Het moet anders,' schreef staatssecretaris Sharon Dijksma vorig jaar in de Rijksnatuurvisie *Natuurlijk Verder*. 'Natuur moet niet beschermd worden tegen, maar versterkt worden met de samenleving.' Natuurorganisaties en overheden zoeken naar nieuwe vormen van 'maatschappelijke betrokkenheid'. Ondertussen lijken burgers en bedrijven het heit ook zelf in handen te nemen. Maar gaat het roer écht om – en zo ja, welke kant gaan we op? En willen we dat eigenlijk wel? In 2015 – het jaar van de groene vrijwilliger – verkent Landwerk de nieuwe landschappen van de participatiemaatschappij.

De serie 'Participatielandschappen' wordt financieel mede mogelijk gemaakt door InnovatieNetwerk. De redactie is verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen.

AFLEVERING 6

Norg1000:

de eerste burgertop over het landschap

Na haar activistische beginjaren, ruim een eeuw geleden, groeide Natuurmonumenten de afgelopen decennia uit tot een gevestigde natuurorganisatie. Met haar natuurgebieden gaat het steeds beter, maar met het omringende landschap gaat het bergaf. Daarom is het volgens Natuurmonumenten de hoogste tijd om mensen weer 'eigenaar' te maken van misschien wel het grootste vergeten publieke domein: ons landschap. In november organiseerde Natuurmonumenten daarom in het Drentse Norg de eerste burgertop over het landschap. Projectleider Arne Heineman vond het experiment een groot succes. 'Met deze aanpak gaan we terug naar onze roots. Komend jaar gaan we op meer plekken met de burgertop aan de slag.'

Door **Hans Bleumink**

Foto's: **Andries de la Lande Cremer**

Wie vanuit de kaarsrechte Veenhuizer koloniën, even ten noordwesten van Assen, het golvende Norgse esdorpenland- schap binnenrijdt, wordt overvallen door het gevoel in een vergeten stukje Nederland te zijn beland. Hier heeft de tijd stilgestaan. De oudste essen van het dorp stammen uit de zevende eeuw en lijken er op het eerste gezicht nog net zo bij te liggen als in de middeleeuwen. Rond beboomde brinken staan oude boerderijen, gegroepeerd in los verband. Houtwallen rijgen geriefbosjes en eikenlanden aaneen. Het Oostervoortse diep slingert door het landschap, en wie goed zoekt vindt in het

eeuwenoude Norgterhult nog de resten van de plek waar de boermarkte tot in de achttiende eeuw bijeenkwam.

Maar schijn bedriegt. Het Norgse landschap is de afgelopen decennia op de schop gegaan. Nog geen half jaar geleden werd landinrichtingsproject Roden-Norg na 31 jaar afgerond – misschien wel het langstlopende ruilverkavelingsproject van Nederland. Twee generaties boeren groeiden ermee op. Er is ontegenzeggelijk veel bereikt: de natuur heeft meer ruimte gekregen, beken meanderen weer en de landbouw-structuur is flink verbeterd. Maar het kleinschalige landschap heeft op veel plekken het onderspit gedolven. Oude zandpaden en houtwallen zijn verdwenen.

LOKALE DEMOCRATIE

Voor Natuurmonumenten was het Norgse esdorpenland een mooie casus om een nieuwe stap te zetten in haar zoektocht naar een meer actieve en maatschappelijk georiënteerde rol in het debat over het Nederlandse natuur- en cultuurlandschap. Arne Heineman, projectleider van de 'burgertop' bij Natuurmonumenten: 'We hebben ons de afgelopen decennia geconcentreerd op het beheer van onze eigen natuurgebieden. Dat gaat de goede kant op met de natuur. Maar van een afstandje bekeken zijn die natuurgebieden geïsoleerde eilandjes in het landschap. En met dat landschap gaat het niet bepaald denderend. Het vervlakt. Houtwallen verdwijnen. Langs

PARTICIPATIE LANDSCHAPPEN

Inwoners van Norg in gesprek met elkaar over natuur en landschap.

snelwegen, op zichtlocaties, zie je overal dezzelde bedrijfsgebouwen verschijnen.

Niemand wil dat. Toch gebeurt het. Samen met onze 725.000 leden beheren we natuur, overal in Nederland. Maar hoe kunnen we al

die andere Nederlanders nog meer eigenaar maken van het landschap, en ze ondersteunen om in actie te komen en zich duidelijk uit te spreken? Wat willen we eigenlijk met

het landschap? Wie is er verantwoordelijk voor? En vooral ook: wat kunnen mensen zelf doen? Wij willen ze daarbij helpen.

Een jaar geleden ontstond het idee, vertelt Heineman, om voor het mobiliseren van bewoners aan te sluiten bij het burgertop-concept van de G1000 (zie kader). Heineman:

‘De G1000 is een mooie manier om de betrokkenheid van bewoners bij belangrijke maatschappelijke thema’s - zoals landschap

- in kaart te brengen, doordat je mensen om tafel zet die normaal gesproken nooit

met elkaar in gesprek gaan, en doordat je gesprekken voert los van gangbare overlegstructuren en belangen. Maar minstens

zo belangrijk is dat een G1000 gericht is op concrete vervolgacties. Het levert geen wensenlijstje op dat de gemeente of Natuurmonumenten moet invullen, maar een

actielijst waarmee bewoners zelf aan de slag kunnen. Het is echt een verdieping van de lokale democratie.’

AGENDA

Begin oktober viel bij alle kiesgerechtigde inwoners van het Norg-ersdorpenlandschap

een uitnodiging op de mat. ‘‘We nodigen u uit,’’ stond er in de brief, ‘‘om mee te praten, na te denken en plannen te maken. Niet omdat we denken dat het allemaal anders moet. Wel omdat het nog beter kan als u zelf

aan het roer staat. [...] Omdat het landschap van iedereen is, nodigen we iedereen uit.’’

Op zaterdagochtend 14 november stroomde het multifunctionele gemeenschapshuis de Brinkhof vol met streekbewoners en geresseerden die een dag lang met elkaar in gesprek zouden gaan, zo’n 130 mensen in

total – een flinke opkomst.

“Met 725.000 leden beheren we natuur.

Hoe kunnen we al die andere Nederlanders

nog meer eigenaar maken van het landschap?”

De sporthal was ingericht als Grand Café. Hier moest het gebeuren. Aan de tafeltjes zaten bewoners, een stuk of tien terreinbe-

houders van het Norg-ersdorpenlandschap

agariërs. Twintig deelnemers zorgden voor de begeleiding van de dag. Van te voren had een kleine groep boeren laten weten dat de streekconferentie wat hen betreft

verspilde moeite was: na dertig jaar landinrichting hadden ze geen behoefte aan een hernieuwde discussie over natuur en land-

schap. Maar op de dag zelf verliepen de gesprekken over de toekomst van het Norg-ersdorpenlandschap opvallend constructief.

In de ochtend werd de actiegenda opgesteld. Dat deden de deelnemers zelf. In drie sessies ging steeds een wisselend gezelschap van vier mensen met elkaar in ge-

sprek: wat vind je belangrijk aan het Norg-ersdorpenlandschap, wat zou daarvoor wel of juist niet moeten gebeuren, en wat wil jij daaraan bij-

dragen? Er waren een paar spelregels, die het gesprek constructief moesten houden: luister naar elkaar en ga niet in discussie: je hoeft het niet eens te worden.

Juist daardoor ontstond verrassend snel een beeld van de problemen die men ervoer. In de eerste plaats verloederden de recreatie-

terreinen, vonden veel deelnemers. Vroeger was er ‘s zomers altijd wat te doen in het dorp, en waarden de recreanten het

landschap. Nu scheurden er op zondagochtend knetterende crossmotoren door het bos, en in de recreatieparken – midden in de na-

tuur – huisten duistere types die hun huisjes afzetten met hoge hekken en bouwlampen.

In de tweede plaats konden verschillende oudere bewoners zich lang niet altijd vinden in het moderne natuurbeheer – ook dat van

Natuurmonumenten. Vroeger werden de

bossen netjes onderhouden. Tegenwoordig bleef het dode hout liggen en lagen er soms bomen op het pad. Bij welke instantie kon je daarvoor tegenwoordig terecht?

Tot slot was het historische esdorpenlandschap, met zijn houtwallen, zandpanen en graanvelden, langzamerhand verdwenen. Dat was heel jammer, vonden veel bewo-

ners, al begrepen ze vaak wel dat boeren ook mee moesten met hun tijd. Boeren be-

nadrukten op hun beurt dat ze graag zorgdroegen voor landschap en natuur, maar

dat dat niet altijd even eenvoudig was. Aan het eind van iedere gespreksronde konden de deelnemers via een app in één

woord aangeven wat ze uit het gesprek hadden opgepikt. Zo ontstond aan het eind van de ochtend op het projectiescherm een

grote wordcloud, de agenda voor de middag. Toegankelijkheid, diversiteit, betrok-

kenheid en onderhoud scoorden hoog. Maar de absolute winnaar was ‘samenwerking’.

BOERMARKE 3.0

‘s Middag werden er spijkers met koppen geslagen, en werkten de deelnemers in

groepen aan een wervende presentatie. Er waren zeventien tafels – voorzien van een computer en een tafelsecretaris – waaraan

acht personen konden aanschuiven. Per tafel werd één onderwerp opgepakt. Samen

moest de groep een droom formuleren en de zo concreet mogelijk uitwerken. Bijna

twee uur lang werd er hard gewerkt – rolie kappen, groeozemoes – tot iedere groep

BURGERTOP

De burgertop, ook bekend als ‘G1000’, werd in 2010 in België ontwikkeld, toen het land

bijna een jaar zonder federale regering zat. Onder leiding van de Vlaamse schrijver en

denker David van Reybrouck werden duizend willekeurige burgers geselecteerd die

met elkaar over maatschappelijke thema’s spraken – van asielzoekers en het vastgelo-

pen bancaire systeem tot de taalrijd – om de politieke besluitvorming te stimuleren en ‘verse zuurstof te ventileren aan de vast-

gelopen democratie’. Het bleef niet bij een

algemene politieke agenda, maar ‘35 trekkers werkten de ideeën na de burgertop verder uit tot concrete voorstellen en acties – een

‘baanbrekend laboratorium’, volgens de Belgische Krant De Morgen. Vanaf 2014 vond het

idee navolging in verschillende Nederlandse steden. Dit najaar vond de eerste thematische

G1000 plaats, over biologische landbouw, gevolgd door de burgertop over landschap.

Zie voor meer informatie www.G1000.nu.

een prachtige computerpresentatie had. Nu was het tijd om de balans op te maken. Iedereen kreeg vier stickers om op het beste idee te stemmen; stemmen op je eigen idee mocht niet. Zeventien presentaties: het was

een indrukwekkende oogst aan initiatieven en ideeën, sommige compleet met een ontwerp of organogram. Het was een hele

klus om een goede inhoudelijke keuze te maken, ook omdat de meeste ideeën over

samenwerking gingen: boermarke 2.0, boermarke 3.0, burgermarke, de keukentafel,

het noaberschap, ons landschap. Maar bij nadere bestudering waren er ook verschil-

len. De ene boermarke leek veel op de oude landinrichtingscommissie, met bestuurlijke

vertegenwoordigers van LTO, gemeente, natuurorganisaties en waterschap, terwijl de andere boermarke juist voor een verenig-

ing van betrokken burgers pleitte, zonder boeren.

De bitterballen en drankjes kwamen op tafel. In de zaal hing een opgewonden sfeer: Na een minuut of tien waren de stemmen

het scherm. En inderdaad: samenwerking, in wat voor een vorm dan ook, stond hoog

bovenaan. En misschien was dat wel het belangrijkste resultaat van de dag: het be-

sef dat er een groot verlangen was naar die oude gemeenschapszin van het Drentse

plateland, het noaberschap, en dat het mo-

gelijk moest zijn om gezamenlijk de schou-

ders onder het landschap te zetten. Een van de meest concrete ideeën, dat ap-

DEEL 2: verdieping

‘In burgerinitiatieven rond natuur en landschap spelen overheden en natuurorganisaties juist vaak een grote rol’

Hoogleraar Evelien Tonkens over burgerinitiatieven, democratie en charisma

Vaak verwachten natuurorganisaties en overheden dat nieuwe burgerinitiatieven rond natuur- en landschapsbeheer heel veel zelf kunnen. Maar wie goed kijkt, stelt hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector Evelien Tonkens, ziet dat het bij deze initiatieven vaak gaat om nieuwe samenwerkingsvormen tussen bewoners, bedrijven, natuurorganisaties en overheid. Tonkens: “Te vaak wordt gedacht dat het om pure burgerinitiatieven gaat. Het gevaar daarvan is dat we denken dat de burgerinitiatieven het wel af kunnen zonder overheid, natuurorganisaties en bedrijfsleven. Dat is niet zo.”

Door **Hans Bleumink**

In het werk van Evelien Tonkens staat burgerschap en de betrokkenheid van burgers in het publieke domein centraal, met name op het gebied van zorg en welzijn. Tussen 2002 en 2005 was Tonkens in de Tweede Kamer voor GroenLinks woordvoerder volksgezondheid, welzijn en emancipatie. Daarna was ze bijzonder hoogleraar actief burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam, vaste columnist voor de Volkskrant en werd ze lid van verschillende wetenschappelijke advies- en begeleidingscommissies op het gebied van zorg en welzijn.

Sinds 2014 is ze hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

Hoewel Tonkens zich in haar onderzoek niet specifiek gericht heeft op natuur- en landschapsbeheer, is ze in landelijke onderzoeken naar burgerinitiatieven wel veel initiatieven tegengekomen die daaraan raken, zoals zelfbeheer van parken, behoud van groen in de stad, energie-initiatieven en buurtmoestuinen. In zijn algemeenheid

ziet Tonkens dat er de laatste jaren steeds meer van vrijwilligers verwacht wordt, vaak ten koste van betaalde krachten. Dat geldt ook voor natuur- en landschapsbeheer. Tonkens: “Vooral onder staatssecretaris Bleker is er verschrunkelijk gesneden in landschaps- en natuurbeheer, en zijn natuurgebieden van bijvoorbeeld Staatsbosbeheer verkocht aan individuen. Waarvoorheen betaalde krachten van Staatsbosbeheer voor het beheer zorgden, wordt dat nu verwacht van onbetaalde krachten. Die tendens is al enkele jaren gaande.”

Evelien Tonkens (foto: Studio Aksentol)

MAATSCHAPPELIJKE INITIATIEVEN

Natuur- en landschapsbeheer kent een lange traditie van vrijwilligerswerk, van wilgenknotten tot nestbescherming en natuurinventarisaties. De laatste jaren lijken daar nieuwe initiatieven bij te komen, die vaak worden aangeduid als burgerinitiatieven. Tonkens vindt die term misleidend. “Burgerinitiatieven worden vaak tegenover overheid, gevestigde maatschappelijk organisaties en bedrijfsleven gezet, als een eigen initiatief van groepjes vrijwilligers. Dat beeld klopt niet: bij die initiatieven spelen overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven vaak een heel belangrijke rol, als aanjager, financier, meedenker enzovoorts. Daarom spreek ik liever van ‘maatschappelijke initiatieven’.” Die maatschappelijke initiatieven kunnen volgens Tonkens inderdaad goed werken, maar om te begrijpen waarom dat zo is, moeten ze niet tegenover overheid of markt worden gezet. Tonkens: “Pure burgerinitiatieven zijn vaak kwetsbaar. Juist

om verkeerde beeldvorming te voorkomen – dat alles beter zou worden als we het maar aan de burgers zelf overlaten en niet aan de geldbeluste markt of die stroperige overheid – is het belangrijk te benadrukken dat het om maatschappelijke initiatieven gaat.”

Tonkens: “Het gevaar van burgerinitiatieven tegenover andere partijen te zetten, is ook dat die partijen denken dat de initiatieven wel zonder hen kunnen. En dat er teveel verwacht wordt van vrijwilligers, die een te grote verantwoordelijkheid krijgen die ze niet duurzaam aan kunnen of willen, waardoor op termijn verwaarlozing van het landschap op de loer ligt. Veel initiatieven beginnen vol enthousiasme, maar de hamvraag is hoe lang ze dat enthousiasme kunnen volhouden. Zonder steun van overheid, organisaties en bedrijven is dat vaak niet lang; daarvoor zijn ze te kwetsbaar en hangen ze teveel af van enkele enthousiastelingen.”

CHARISMA

Volgens Tonkens is er nauwelijks onderzoek gedaan naar de vraag welke factoren ervoor zorgen dat burgerinitiatieven blijven bestaan, of juist voortijdig stoppen. Tonkens: “Ons eigen onderzoek uit 2006, Wat burgers bezielt, geeft daar wel enig zicht op. Daar zagen we bijvoorbeeld dat de meerderheid van de initiatiefnemers niet dacht aan stoppen, maar dat initiatieven vaak inzakten als ze weinig contact met overheid en andere organisaties hadden. Ook zagen we dat initiatieven vaak afhankelijk zijn van één charismatische persoon, die veel anderen enthousiasmeert en bij elkaar brengt. Dat is prachtig, maar ook kwetsbaar. Als die ene persoon wegvalt, zakt de zaak in. Nog groter is de kans dat groepjesleden eerst die charismatische persoon volgen, maar na een tijdje zelf ook ideeën krijgen en dan in conflict komen met die informele leider. Juist wanneer iedereen vrijwillig werkt, kunnen conflicten snel escaleren. In organisaties zijn

Het probleem zit hem in de coördinatie en de continuïteit, en in de vraag wie er bepaalt wat er met een natuurgebied gebeurt. Een risico is ook dat er te weinig vanuit de ecologische samenhang gedacht wordt: iedereen is bezig met zijn eigen gebiedje, maar wie let er nog op de vraag hoe die gebieden zich tot elkaar verhouden? (foto: Nieuwsbank)

meestal regels om conflicten te dempen, zoals vastgestelde werktijden, een hiërarchie en duidelijke verantwoordelijkheden. In een groep vrijwilligers is dat er allemaal niet, en dus krijgen mensen sneller conflicten over elkaars inzet. 'Ik werk me hier al maanden uit de naad, waarom doe jij zo weinig?' - enzovoorts. Ook krijgen ze conflicten over wie wat te zeggen heeft, waarbij degenen die er meer tijd in steken soms vinden dat ze meer te zeggen hebben. Bij dit soort conflicten kan het er heftig aan toegaan, en kan de zaak binnen korte tijd exploderen.

Wél is er volgens Tonkens onderzoek gedaan naar de voorwaarden voor een duurzame inzet van vrijwilligers. Tonkens: "Anders dan tegenwoordig vaak gedacht wordt, willen vrijwilligers zich vaak voor langere tijd binden aan een organisatie waar ze zich voor inzetten. Als ze toch afhaken, komt dit soms door persoonlijke omstandigheden, zoals verhuizing of ziekte. Maar vaak haken ze ook af door gebrek aan waardering, of doordat ze te

weinig merken dat ze iets concreets en tastbaars bij kunnen dragen. Want dat willen mensen vaak: concrete, tastbare taken die zichtbaar resultaat opleveren. Vermoedelijk hebben veel mensen betaald werk waarin dat ontbreekt..."

DEMOCRATIE

De groeiende rol van burgerinitiatieven is volgens Tonkens ook van invloed op het functioneren van de democratie, die zich bij uitstek bezighoudt met het publieke domein, ook dat van natuur en landschap. Volgens Tonkens zijn actieve burgers – ook in natuur- en landschapsbeheer – stevast gemiddeld hoger opgeleid, van middelbare leeftijd of ouder, én blank. "Dat zijn de mensen die in alle opzichten al meer maatschappelijke invloed hebben: ze gaan vaker stemmen, zijn meer lid van organisaties, dienen vaker een klacht in, gaan vaker naar inspraakavonden, enzovoorts. Vanuit democratisch oogpunt is dat een groot probleem. Er is ook geen simpele

oplossing voor. Het minste dat we kunnen doen, is onderscheid maken tussen actief zijn in het landschap, en het ook bezitten. Het is tot daaraan toe dat hoger opgeleiden op hun vrije zaterdag harder in de weer zijn met wilgenknotten dan lager opgeleiden, maar het wordt problematisch als zij natuur kunnen kopen en daarmee kunnen doen wat zij willen. Daarom moeten natuur en landschap zoveel mogelijk in handen blijven van overheid en maatschappelijke organisaties, zoals Staatsbosbeheer, de provinciale landschappen en Natuurmonumenten."

Wat dat betreft vindt Tonkens nieuwe initiatieven van terreinbeheerders en overheden om burgers actiever te betrekken bij de besluitvorming over landschap en natuur, zoals de burgertop van Natuurmonumenten, een goed idee. Tonkens: "Het is wel belangrijk dat je goed nadenkt over de vraag hoe je daarbij een brede groep burgers kunt betrekken. Anders trek je uiteindelijk toch weer alleen de hoger opgeleiden. De Vlaamse schrijver David

Anders dan tegenwoordig vaak gedacht wordt, willen vrijwilligers zich vaak voor langere tijd binden aan een organisatie waar ze zich voor inzetten. Als ze toch afhaken, komt dit soms door persoonlijke omstandigheden, zoals verhuizing of ziekte. (foto: Nieuwsbank)

van Reybrunck pleitte onlangs in zijn essay Tegen verkiezingen om de stem van lager opgeleiden door te laten klinken via een systeem van loting. Maar ook dan moet je uitkijken, want lager opgeleiden, jongeren en mensen van allochtone afkomst zullen eerder 'nee' zeggen, ook als ze ingeloot worden. De vraag is dus hoe je hen kunt betrekken. Dat zit hem in veel dingen.

Vermijd bijvoorbeeld dat mensen denken dat het een soort kennistest is, waarvoor ze kunnen zakken. Veel lager opgeleiden hebben al te vaak te horen gekregen dat ze niet genoeg weten. Bedenk ook dat 'lager opgeleiden' eerder te bewegen zijn voor participatie als het om veiligheid gaat. Koppel landschap en natuur dus waar mogelijk aan veiligheid.

CONTINUÏTEIT

Dat burgergroepen, samen met overheden en natuurorganisaties, de laatste jaren actiever worden rond het beheer van natuur en landschap, kan volgens Tonkens

“Want dat willen mensen vaak: concrete, tastbare taken die zichtbaar resultaat opleveren. Vermoedelijk hebben veel mensen betaald werk waarin dat ontbreekt”

vaak voordelen hebben. Burgers hebben bijvoorbeeld veel lokale, specifieke kennis over een gebied. Tonkens: "Het probleem zit hem eerder in de coördinatie en de con-

tinuïteit, en in de vraag wie er bepaalt wat er met een natuurgebied gebeurt. Een risico is ook dat er te weinig vanuit de ecologische samenhang gedacht wordt: iedereen is bezig met zijn eigen gebiedje, maar wie let er nog op de vraag hoe die gebieden zich tot elkaar verhouden? En wie zorgt er bijvoorbeeld in Zuid-Limburg, waar ik zelf een deel van de week woon, voor de zeldzame hazelmuis of geelbuikvuurpad? En omgekeerd: wat als er ineens overmatig veel aandacht komt voor deze dieren, ten koste van meer alledaagse flora en fauna die ook nodig is voor het geheel?"